

PLEMSTVO IN GRADOVI

Gradovi in z njimi povezano plemstvo simbolizirajo zg. obd. sr. veka. Njihova fizična lega je simbolizirala njihovo realno vojaško, upravno in politično gospostvo nad določenim prostorom. Grad je ločil vladajoče od vladanih. Grajski gospod je z gradu obvladoval pokrajino, ki ga je obdajala, in prebivalce. Poses gradov je pomenila moč in v vojni je bilo število zavzetih, zasedenih ali pa porušenih gradov merilo vojaškega uspeha. Kdor ni imel gradov, ni mogel vladati. Nekateri gradovi, ki so bili sedeži deželno knežjih rodbin, so dali ime posameznim deželam (Tirol – Tirolska; Steyr – Štajerska). Gradovi so ščitili nastajajočo deželo navzven in so bili opora pri izvajanju deželno knežje oblasti navznoter. Grajski regal je bil eden glavnih ciljev uveljavljajočega se deželnega kneza in eden glavnih znakov deželno knežje oblasti. Po uveljavitvi te pravice je plemstvo znotraj posameznih dežel lahko gradilo gradove le z izrecnim dovoljenjem deželnega kneza. Gradnja novih gradov je bila povezana z ogromnimi stroški, ki so jih zmogli le najbolj bogati in ugledni posvetni plemiči in škofje. Pred uveljavitvijo gradu je kot plemiško bivališče prevladoval v vasi stoječi dvor, *curtis*. Gradovi v frankovski dobi niso imeli bivalne funkcije, ampak so služili širšemu prebivalstvu kot bežigradi. Iztekajoče se karolinško obdobje je bilo odločilno obdobje za začetke plemiških gradov. 895 je Arnulf prevedel Waltuniju njegove fevde v alod – hkrati je prejel še 3 kraljevske hube ob Savi. Najstarejši gradovi na dan. sln. ozemlju: 1011 – blejski-središče škofov iz Brixna, 973 – na Gorenjskem se omenja grad Bosisen, ki je imel morda obrambno funkcijo, kakor tudi že v langobardskih časih postavljeni kaštel Solkan. Ptujski grad, ki ga je dal nadškof Konrad popraviti pa je verjetno imel že antične predhodnike (po njem se 1137 imenujejo salzburški ministeriali). Konrad je pozidal še Rajhenburg ter grad v Brežah in začel graditi grad v Lipnici. Gradovi so bili tudi središča mejnih krajin, o čemer priča ujemanje imena mejne krajine z imenom njenega najpomembnejšega gradu. Pomen, ki so ga imeli gradovi, je razbrati iz dejstva, da so se plemiči začeli im. po njih – Habsburžani po gradu Hab(icht)sburg ... Poimenovanje po gradovih je bilo le pojavna oblika globoke in daljnosežne spremembe v strukturi plemstva. Rodbine so bile v glavnem poimenovane po pri njih običajnih vodilnih imenih (Otokarji po Otokarju ...). Takrat so prevladovale kognatske povezave. Odločilnega pomena ni bilo sledenje po generacijah, ampak so bila važnejša sorodstvena razmerja, ki so se vzpostavila znotraj generacije. S priženitvijo je posameznik lahko hitro pridobil moč in ugled, čeprav je s tem izgubil lastno identiteto. S pojavom gradov kot plemiških bivališč, se je pri plemstvu uveljavilo agnatsko mišljenje, zaporedje generacij v moški liniji. Čas uveljavitve gradov kot bivališč je bilo 11./12. st., razmah graditve gradov v dan. sln. prostoru pa lahko umestimo od sredine 12. do sredine 13. st. Lego so določali prometno-geografski, reprezentativni in strateški dejavniki. Grad se je fizično ločil od vasi, vendar so plemiči delno še živeli v ritmu kmečkega življenja. Plemstvo je bilo heterogeno, kar se odraža v različnosti grajskih bivališč. Do 12. st. so gradove gradile le knežje in grofovske družine, nesvobodni plemiči, ministeriali in enoščitni vitezi so živeli v stolpih. Nižji plemiči so začeli z gradnjo gradov v 13. st., to pa je tudi čas, ko so se ministeriali začeli osvobajati osebne odvisnosti in omejenosti, o čemer nam priča privilegij Friderika II. iz 1237, ko jim je priznana svoboda sklepanja zakonskih zvez in pravna izenačitev s svobodnim plemstvom (Štajerska) in pa deželni mir, ki ga je 1276 izdal Rudolf I. – izenačuje grofe, barone, ministeriale (Koroška, Kranjska). Kljub pravnemu poenotenju plemstva so ostale razlike v bogastvu, naslovu in ugledu – možnost spremembe. Plemstvo, zlasti visoko, je bilo izrazito mednarodno. Ena tipična značilnost je bilo genealoško mešanje. Mnoge dinastije, ki so vladale v sln. prostoru, niso bile sln. – njihovi predniki so se sem priselili od drugod. Po jeziku so bili pretežno nemški, razumeli in govorili pa so tudi sln. (dokazi: pismo v srbščini – 1480 Katarina Branković pisala Leonhardu (Goriškemu), 1227 pozdrav Bernharda Spanheimskega Ulriku Lichtensteinskemu.). Sln. so morali še posebej poznati nižji plemiči – tisti, ki so imeli patrimonialno sodstvo (Dokaz: pritožba kranjskih stanov iz 1527 proti temu, da je deželni knez postavil za glavarjevega namestnika (2. najvišji organ v deželi – predsedoval plemiškemu sodišču) nekoga, ki ni znal sln., kot je to od nekdaj veljalo). Zahteva pomeni, da je večji del plemstva znal sln.; veliko plemstva je bilo dvo-, celo trojezičnega., čeprav je prevladovala nemščina (posebej v pisani besedi).